Tornionlaakson maakuntamuseo – Tornedalens museum

MUISTELUSALKKU

Muistelusalkun tarkoituksena on antaa moniaistisia välineitä muisteluun. Salkku sisältää esineitä, joita saa koskea ja pitää kädessä, kuvia, tuoksuja, yhdessä laulettavia lauluja ja taustatietoa, joka on tarkoitettu muisteluhetken vetäjän tueksi. Esineet ja kuvat ovat 1930–1960-luvuilta ja sisältö painottuu Tornionlaaksolaiseen elämäntapaan.

Muistelijat voi ohjata muistelmaan lapsuuttaan tai nuoruuttaan kysymyskorttien avulla tai heidän voi antaa kertoa, mitä kuvista tai esineistä tulee mieleen. Kysymyskortteja voi käyttää niin, että muisteluhetken osallistujat saavat kukin vuorollaan kortin, jonka kysymykseen vastaavat, tai sitten vetäjä voi esittää kysymyksiä koko ryhmälle yhteisesti.

Salkussa on kaksi aihekokonaisuutta, joissa on pienempiä kokonaisuuksia:

1. Kodin piiri – kotityöt ja lepohetket

a) Kahvihetki
b) leipominen, pyykinpesu, käsityöt, kalastus

2. Koulu ja leikki

a) Leikki kotona ja koulussa
b) Koulunkäynti

Yhden muisteluhetken aikana kannattaa käydä läpi vain yksi aihekokonaisuus tai jopa vain aihekokonaisuuden osa. Kuhunkin aihepiiriin liittyvät esineet, kuvat ja keskustelukortit on merkitty omalla värillään, jotta olisi helppo nähdä, mitkä kuuluvat yhteen.

Muisteluhetken aluksi kannattaa asettaa aiheeseen liittyvät tavarat ja kuvat esille, esimerkiksi pöydälle. On suotavaa, että esineitä pääsee myös koskettamaan, joten ne voi laittaa myös kiertämään. Taustatietoja ei tarvitse lukea ääneen, niiden tarkoitus on antaa välineitä keskustelun herättämiseen ja lisäkysymysten tekemiseen.

Aihekokonaisuuksien yhteydessä on ehdotuksia siitä, miten myös makuaistin voi ottaa muisteluhetkeen mukaan.

Aihekokonaisuus 1

Kodin piiri – kotityöt ja lepohetket

KAHVIHETKI

Värikoodi ruskea

ESINEET

- Kahvimylly
- Tuoksupurkit pilttipurkeista: kardemumma, vanilja, anis, neilikka, kaneli, kahvipavut
- Posliinikuppi ja asetti

Muisteluhetken tueksi voidaan itse hankkia Pihlaja-karkkeja tai keittää kahvit. "Kettukarkkeja" eli Fazerin Pihlajanmarja- tai Pihlaja-karkkeja on valmistettu vuodesta 1895 alkaen

KUVAT

Perhe kahvipöydän ääressä kesällä 1966.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Kahviprännäri
Kuva: vahvike.fi-sivusto

KYSYMYKSET

- Oletko paahtanut kahvia? Miten se onnistui?
- Mistä pavut ostettiin?
- Oletko hakenut kahvia Ruotsin puolelta?
- Oletko maistanut kahvin korvikkeita?
- Mitä syötiin kahvin kanssa?
- Maistuuko sinulle tumma vai vaalea paahto?
- Milloin tai kuinka usein kahvia juotiin?
- Tarjottiinko kahvia myös lapsille?
- Mieleen painunut kahvihetki:

TAUSTATIETOA

Kahvin keitto, papujen ostaminen ja paahtaminen

Yleensä kotioloissa kahvia paahdettiin ja jauhettiin sen verran kuin tarvittiin. Kahvipavut paahdettiin prännärillä eli rännälillä. Jotkut liottivat papuja, jotta ne turpoaisivat. Prännäri kuumennettiin hellalla tai hiilillä. Pavut laitettiin prännäriin, kansi suljettiin ja kampea kierrettiin. Näin kahvipavut paahtuivat tasaisemmin.

Paahdetut pavut kiilsivät kauniisti, jos sekaan lisäsi hiukan voita. Paahdetut kahvipavut säilyivät hyvin muutaman viikon ajan. Jauhetun kahvin aromit haihtuivat ja rasvat härskiintyivät nopeammin. Kahvin paahtaminen onnistuu tavallisella paistinpannullakin.

Sodan aikana ja säännöstelyn aikana kahvin korvikkeina käytettiin mm. sikuria. Myös ohraa tai herneitä paahdettiin. Ihan tavallisia tuotteita, joita löytyi metsästä tai pellolta.

Keskustelupalstalta poimittu muistelo kahvin paahtamisesta:

"Pavut rännäriin ja rännäri hellalle. Paahtaminen oli tarkkaa hommaa, koko ajan piti tasaisesti pyöritellä kammesta, jotta kaikki ruskistuisivat eivätkä palaisi tai jäisi hailakoiksi. Kun väri olisopiva otettiin pavut jäähtymään, ja sitten ei kun jauhamaan käsimyllyllä sopivan karheaksi pannuun pantavaksi.

Meidän rännäri päätyi aikojen saatossa lasten hiekkalaatikolle. Vanha kahvimylly on vielä tallessa, tosin ajan patinoima ja kolhiintunut."

KOTITYÖT – LEIPOMINEN, PYYKINPESU, KÄSITYÖT, KALASTUS

Värikoodi sininen

ESINEET

- pyykkilauta
- mäntysuopa
- silitysrauta
- pyykkipoika
- sillaa + liina
- 2 x matonkuteet
- ongenkoho ja siimaa
- pora
- pieni käsisaha
- höylä
- emalikuppi
- puukauha/kuksa
- puulusikka
- miniatyyrikirnu ja mäntä
- esiliina
- maitotonkan kansi

Muisteluhetken tueksi voidaan itse hankkia ohrarieskaa maisteltavaksi.

KUVAT

Taikinan sotkija (taikinaa sekoitetaan kaarassa). Ruotsi, Länsipohja, Täräntö, Kainulasjärvi, 1932. Kuva: Nordkalottens kultur och forskningscentrum

Henti leipoo paakelsia (kampanisujen leivontaa). Ruotsi, Länsipohja, Täräntö, Kompelusvaara, 1932. Kuva: Nordkalottens kultur och forskningscentrum

Niittoväki heinänkorjuussa. Palsin kokoelmat.
Kuva: Cop. Reino Kainulainen. Tornionlaakson maakuntamuseo.

Heinäväki palaa viikkoreisusta. Länsipohja, Täräntö, Kainulasjärvi, 1931.
Kuva: Nordkalottens kultur och forskningscentrum.

Kemijoen varrella Romsin rannalla pyykillä 1938. Tervola.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Pyykin paljoutta narulla.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Kaija Kämäräinen ripustamassa pyykkiä narulle.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Matotkin väännettiin kuivaksi.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Mies tekemässä polttopuita kirveellä. Tornio, 1930-luku.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Arpelan kansalaiskoululaisia, pojat käsityöluokassa. 1960-luku
Kuva: Veikko jauho. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

KYSYMYKSET

Kun olit lapsi…/Kun olit nuori….

- Kuka teillä pesi pyykkiä? Mistä lämmin vesi saatiin?
- Mitä teillä leivottiin? Kuinka usein leivottiin? Kuka leipoi?
- Mistä vaatteet hankittiin?
- Oletko kirnunnut? Oliko se raskasta?
- Mistä maito saatiin?
- Mitä esineitä valmistettiin kotona? Millaisia puutöitä tehtiin? Kuka niitä teki?
- Pidätkö kalastamisesta? Miten olet kalastanut (verkolla, ongella, lipolla?)
- Mitä kalaa olet saanut? Miten kala valmistettiin?
- Oletko tehnyt heinätöitä? Mitä oli eväänä?
- Oletko leikannut matonkuteita? Mistä niitä tehtiin?

TAUSTATIETOA

Rieskan leipominen

Ohra on ollut arkileipävilja koko Tornionlaaksossa. Alueella leivottiin viikoittain koristeltuja ohuita rieskoja, jotka paistettiin uunissa tai tulen loisteessa ulkona.

Tornionlaakso kuului kovan ruisleivän alueeseen. Ruisleipää leivottiin suurina määrinä muutaman kerran vuodessa ja se kuivattiin pirtissä leipävartailla. Kova ruisleipä lainautui yli Väylän Ruotsin puoleiseen jokilaaksoon.

Ruokaperinne on siirtynyt sukupolvelta toiselle vuotuis- ja perhejuhlien välityksellä. Esimerkiksi rieskan ja lohikeiton reseptit ovat säilyneet satojen vuosien ajan lähes muuttumattomina nykypäiviin asti.

Maitotuotteet

Viili oli tärkeää kesäruokaa. Tornionlaaksossa valmistetaan myös paistettua tuorejuustoa eli leipäjuustoa. Ruotsin puolella siitä käytetään nimeä kahvijuusto.

Voimakas maitotalous loi peräpohjolassa pohjan kaupankäynnille sekä talojen vauraudelle. Maito käsiteltiin viileissä maitokammareissa, jotka sijaitsivat porstuan perillä. Kammareiden varusteisiin kuului runsaslukuinen maidon käsittelyyn ja säilömiseen tarkoitettu astiasto. Astiat valmistettiin puusta.

Matalissa viilipytyissä hapatettiin maidosta viiliä. Viilistä jäänyt piimä kerättiin saaveihin ja käytettiin ruokajuomana. Kerma koottiin maidon pinnalta leveillä kauhoilla. Voi kirnuttiin kermasta kapeassa pystykirnussa. Ennen pyttyihin suolausta voi pestiin ja vaivattiin puukauhalla. Juustot valmistettiin maitoa juoksuttamalla tai muotissa puristamalla. Leipäjuusto muotoiltiin pyöreäksi ja paistettiin laudan päällä.

Maitoastiat pestiin käytön jälkeen hiekalla ja tuohipesimellä. Astiat kuivatettiin auringonpaisteessa tai takkatulen loimussa.

Pyykinpesu: Mäntysuopa

Mäntysuopa on suomalainen klassikkotuote, joka keksittiin yli sata vuotta sitten. Vielä vuonna 1913 suurin osa suomalaisista käytti itse keitettyä saippuaa, joka valmistettiin teurasjätteistä ja lipeästä. Samana vuonna kemisti-insinööri Alfons Hellström johti tutkijaryhmää Kotkan Enso-Gutzeitin tehtaalla. He keksivät, kuinka mäntyöljyä voi tislata mäntysellun seasta. Kun sekaan lisättiin natronlipeää, soodaa eli natriumkarbonaattea ja fosfaatteja, syntyi Mäntysuopa. Uuteen tuotteeseen uskottiin niin paljon, että seitsemän vuotta myöhemmin vuonna 1920 Kotkaan perustettiin mäntysuopatehdas. Tuotteesta tuli heti suosittu koko kansan saippua. Seitsemän vuoden päästä sitä valmistettiin jo yli miljoona kiloa.

Aluksi Mäntysuopaa valmistettiin palasaippuan muodossa. Kun Mäntysuopaliuos tuli myyntiin, menekki vain jatkoi kasvuaan.

Vaikka Mäntysuovasta tulee ensimmäisenä mieleen mattojen pesu, on sitä käytetty paljon muuhunkin. Emäntien rukit hyrräsivät hiljaisina, kun pyörä liukastettiin mäntysuovalla. Autokoulussa sitä käytettiin talviharjoitteluradan liukastusaineena, ja onpa sitä käytetty myös koirien pesemiseen sekä ihon hoitoon. Kerrotaan jopa presidentti Kekkosen voidelleen suksensa mäntysuovalla muiden voiteiden puuttuessa, ja jo matka jatkui iloisissa merkeissä.

Sotavuosien jälkeen Mäntysuopa eli kulta-aikaansa, markkinat olivat noin 4 miljoonaa kiloa vuodessa. Edelleen tänä päivänäkin mäntysuovan markkinat ovat reilut 1,5 miljoona kiloa vuodessa (Lähde: Yle, Puoli seitsemän)

Pyykinpesu: pyykkilauta

Pyykit puhdistuivat, kun niitä pesusoikossa käsin hierottiin pyykkilaudan (pesulauta) poimuja tai nuppeja vasten. Pyykkilaudan keskiosa oli poimullista tai kohokuvioitua peltilevyä, paksua lasia, jossa vaakauria, uritettua puuta, aaltoilevaa muovia tai metallinuppeja. Pyykkilaudan yläreunassa on saippualle hylly. Pyykkilaudat olivat yleisesti käytössä vielä 1950-luvun puolivälissä.

Heinätyöt

Tornionlaakson alueella kasvoi runsaasti luonnonheinää, jota kerättiin niin jokien rannoilta, niittysaarilta kuin kauempaa jänkäniityiltä. Heinää alettiin viljellä vasta 1900-luvulla. Heinätyöt aloitettiin heinäkuun lopulla. Epätasaisilla luonnonniityillä heinä niitettiin väärä- eli lyhytvartisella viikatteella, jolla lyötiin molemmin puolin siten, että terä välillä kääntyi ilmassa. Niitto aloitettiin varhain aamulla, koska aamukaste teki työn helpommaksi. Tornionlaaksossa heinä kerättiin yleisesti haasioihin kuivamaan. Kuivattu heinä koottiin joko latoihin tai suoviin.

Aihekokonaisuus 2

Leikki ja koulu

LEIKKI KOTONA JA KOULUSSA

Värikoodi vihreä

ESINEET

- paperinukke
- kiiltokuvia
- 2 puista leikkiautoa
- pissikiviä: yksivärisiä ja marmorikuulia
- ritsa
- palapeli
- nukke
- nappihyrrä

KUVAT

Lapsia leikkimässä uimapuvuissa Kemijoen rannalla, Keminmaa, Laurila, 1927.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Tyttö pyörän päällä.
Kuva: Väinö Palmroos. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Lapset nuket sylissään.
Kuva: Väinö Palmroos. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Tornion kansakoulun oppilaita välitunnilla koulunsa pihalla jatkosodan aikana.
Tornio, 1940-luku. Kuva: Cop. Reino Kainulainen. Tornionlaakson maakuntamuseo.

KYSYMYKSET

Kun olit lapsi…

- Mitä te leikitte ulkona?
- Mitä leikittiin sisällä?
- Mikä oli lempilelusi?
- Miten pissikivillä leikittiin?
- Ostettiinko lelut kaupasta vai tehtiinkö niitä itse?

- Muistatko lapsuuden leikkikavereitasi?

TAUSTATIETOA

Leikkiminen

Käpylehmät olivat entisaikaan maaseudulla ehkä yleisin lelu. Kuusen käpyjä oli hyvin saatavilla, tikut pysyivät suomujen välissä työntämällä ja jos jalka meni poikki, uusia löytyi läheltä.

Käpylehmien lisäksi yleisiä leluja olivat pajupillit, puusta veistetyt pyssyt, paperinuket, räsynuket, kiiltokuvat ja ritsat. Tornionlaaksossa leikittiin yleisesti pissikivillä, joita myös vaihdettiin ja kerättiin. Pissikivet olivat värillisiä kivisiä kuulia tai marmorikuulia. Ruotsin puolelta sai ostettua hienompia pissikiviä kuin Suomesta.

Yleisiä lasten leikkejä olivat kirkonrotta, tervapata, nurkkajussi, kymmenen tikkua laudalla, lankkuhyppy, naruhyppy, piilosilla, majan rakennus, poliisi ja rosvot. Keinulauta tehtiin pitkästä, kapeasta lankusta, joka asetettiin kiven tai pöllin päälle niin, että kun toinen pää laskeutui alas, toinen nousi ilmaan. Laudan päissä istuvat keinujat ponnistivat vuorotellen vauhtia maasta. Joskus lautaan tehtiin myös kädensijat, jolloin vauhdissa oli helpompi pysyä mukana.

KOULUNKÄYNTI

Värikoodi punainen

ESINEET

- Koululaulumonisteita, voidaan laulaa yhdessä jokin lauluista
- liina, käsityövohvelikangasta
- lyijykynäkotelo
- opetustaulu
- sinisiä vihkoja
- nokkahuilu laatikossa
- geometrian opetusvälineitä: geometrinen kuviopalikka ja musta taittuva kolmio
- paperiviivain
- taskulaskin
- laulukirja

KUVAT

2 vanhaa koulutodistusta

Tornion kansakoulun oppilaita luokkakuvassa opettajansa Iikka Lassilan kanssa 6.5.1936. Kuva: Cop. Reino Kainulainen. Tornionlaakson maakuntamuseo.

Tornion koulun oppilaat valmiina urheilutunnin hiihtolenkille. Tornio, 1930-luku. Kuva: Cop. Reino Kainulainen. Tornionlaakson maakuntamuseo.

Könölän kylän yläkansakoululaiset. Tornio, 24.11.1958.
Kuva: Veikko Jauho. Tornionlaakson maakuntamuseo.

Tornion seminaarin opiskelijat liikuntatunnilla. Puomilla voimistelua. Tornio.
Kuva: Tornionlaakson maakuntamuseo.

Tornion seminaari, joulukuvaelma. Tornio, 1960-luku.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Pirkkiön koulun tiernapojat/tytöt. Tornio, 1973.
Kuva: Kuvaaja tuntematon. Tornionlaakson maakuntamuseo, kuvakokoelma.

Tornion yhteislyseon penkinpainajaiset 17.2.1964. Abituerientteja kannetaan ulos koulusta. Tornio.
Kuva: Reino Kainulainen. Tornionlaakson maakuntamuseon kuvakokoelma.

KYSYMYKSET

- Mikä oli lempiaineesi koulussa? Missä aineessa olit hyvä?
- Onko joku opettaja jäänyt mieleen?
- Saiko koulussa ruokaa vai pitikö olla eväät?
- Mikä oli lempiruokasi?
- Mitä liikuntatunnilla tehtiin?

TAUSTATIETOA

Kansakoulu Tornionlaaksossa ja Perä-Pohjolassa

Kansakouluasetuksen seurauksena kansakoulujen perustaminen kaupunkeihin oli pakollista, mutta maaseutupitäjissä se oli vapaaehtoista. Suomen Tornionlaaksossa ensimmäinen kansakoulu perustettiin Tornion kaupunkiin 1874 ja seuraavana vuonna aloitti Alatornion ensimmäinen kyläkoulu toimintansa Yliraumolla. Peräpohjolan ensimmäinen kansakoulu perustettiin jo 1872 Simon kirkonkylälle.

Suomen puoleisen Tornionlaakson maaseutupitäjiin kansakouluja perustettiin verkkaiseen tahtiin 1870-luvulta lähtien. Kansakoulu oli yleensä vain kirkonkylässä, sillä kunnissa katsottiin koulujen ylläpitämisen olevan liian kallista ja kirkollisen kiertokoulun riittävän maaseutulasten sivistykseksi. Suomen puolella jokilaaksoa toimi vuosina 1866–1898 yhteensä 18 kansakoulua, vuoteen 1921 mennessä koulujen määrä oli jo lisääntynyt 52:een. Ennen 1930-lukua kiertokouluissa opiskeli määrällisesti enemmän lapsia kuin kansakouluissa.

Koulunkäynti oli vapaaehtoista niin kierto- kuin kansakouluissakin. Asennoituminen lasten kouluttamiseen alkoi muuttua 1900-luvulle tultaessa. Vuonna 1898 annetun piirijakoasetuksen mukaan kaikki pitäjät oli jaettava koulupiireihin niin, että kenenkään koulumatka ei muodostuisi yli viiden kilometrin mittaiseksi. Kaikilla halukkailla oli oikeus päästä kansakouluun. Pakolliseksi kansakoulujen perustaminen ja koulunkäynti 7–13-vuotiaille lapsille tuli oppivelvollisuuslain säätämisen myötä 1921.

Oppiaineet ja koulupäivät

Lapsia opetettiin kansakoulussa heidän äidinkielellään eli suomeksi. Kouluaineita olivat muun muassa uskonto, lukeminen ja kirjoittaminen, laskento, piirustus, laulu, voimistelu, maantieto, luonnontieto ja käsityö. Koulua käytiin maanantaista lauantaihin vuoteen 1971 asti, jolloin koulun työ-viikko muuttui viisipäiväiseksi. Maksuton kouluruokailu alkoi kansakouluissa 1948, tätä ennen oppilaat toivat kouluun omat eväät.

Kansakoulu kesti kuusi vuotta, joista neljä ensimmäistä vuotta olivat kaikille pakollisia. Kaksi jälkimmäistä vuotta valmensivat oppikouluun. Vuodesta 1958 kansakoulun loppuun lisättiin kaksi vuotta pakollista jatko-opiskelua, jota kutsuttiin kansalaiskouluksi. Kansakoulun neljännen luokan jälkeen oli mahdollista pyrkiä jatko-opintoihin oppikouluun. Oppikoulu jakaantui viisivuotiseen keskikouluun ja kolmivuotiseen lukioon.

Kansakoulut, kansalaiskoulut ja keskikoulut yhdistettiin 1970-luvulla peruskouluksi. Kansakoulut muuttuivat peruskoulujen ala-asteiksi ja jatkoluokat sulautettiin yhdessä keskikoulujen kanssa peruskoulujen yläasteiksi. Tornion kaupungissa uuteen koulujärjestelmään siirryttiin ensimmäisten joukossa koko Suomessa.

TORNIONLAAKSON MAAKUNTAMUSEO
TORNEDALENS MUSEUM

Torikatu 4, 95400 Tornio 050 597 1559 maakuntamuseo@tornio.fi
www.tornio.fi/tornionlaaksonmuseo